

ПИТАННЯ ЛЕКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ В ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ Г. С. СКОВОРОДИ

У статті аналізуються аспекти лекторської майстерності видатного педагога-просвітника, філософа Григорія Саввича Сковороди, робиться спроба визначити шляхи формування та реалізації даної компоненти педагогічної компетенції викладача.

Ключові слова: лекція, лектор, лекторська майстерність.

В статье анализируется аспект лекторского мастерства выдающегося педагога-просветителя, философа Григория Саввича Сковороды, делается попытка определить пути формирования и реализации данной педагогической компетенции преподавателя.

Ключевые слова: лекция, лектор, лекторское мастерство.

This article analyzes the teaching aspects of lecturing skills of the outstanding teacher-educator, philosopher Hrihoriy Skovoroda, his teaching path which was connected with Pereyaslav and Kharkiv Collegia, and further scientific philosopher's route that gave him the glory of " Ukrainian Socrates ". It is an attempt to identify ways of developing lecturing skills, namely in the rich library of Kyiv-Mohyla Academy where he studied philosophy, acquired thorough theoretical basis studying rhetoric and poetics, ancient cultures and ancient heritage, etc. The authors made an attempt to trace how the teacher's lecturing skills developed: significant innovations of approaches to teaching courses and writing his own textbooks and literary works, mostly poems, which marked the depth and originality of ideas and musicality, lectures on poetics that professed space of thought and spirit of innovation. In addition, the article attempts to highlight Skovoroda views about lecturing skills, namely, general analysis of requirements that advanced teacher to teacher and philosopher advice on speech culture teacher who has incarnated in a "representational function of language". We consider the selection of language inherent to epistolary heritage of Skovoroda. An attempt has been made to reveal personal qualities of the philosopher as an important component of the image of the teacher – educationalist.

This article attempted to analyze the lecturing aspect in the teaching activity of H. Skovoroda, who was a prominent enlightenment educator, a philosopher and one of the most brilliant lecturers of the Ukrainian pedagogy.

All things considered, the outstanding skills of H. Skovoroda as a lecturer were determined by: fundamental scientific expertise, high culture level, perfect knowledge of philosophy and fiction; subtle aestheticism and philosophical genius; pursuit of inspiration from the enchanting nature and a constant aspiration for communication with common people; “a calling” from the very birth to educational work along with painstaking methodological work on the preparation of his lecture courses.

Keywords: *lecture, lecturer, lecturing skills, speech culture, speaking skills.*

Постановка проблеми. Недооцінка та малодослідженість шляхів розв’язання проблеми вдосконалення лекторської майстерності викладацького складу ВНЗ загострюють необхідність відродження і втілення в практику кращих педагогічних ідей і здобутків минулого. Серед перлин вітчизняної філософсько-педагогічної думки на особливому місці постать Г. С. Сковороди, який, незважаючи на нетривалий період його викладання в академічних закладах, заслужив звання «мандрівного університету та академії», знаного оратора, взірцевого теоретика і практика лекторської майстерності.

Ступінь аналізу досліджень. Як свідчить аналіз історико-педагогічних джерел, питання лекторської майстерності у викладацькій діяльності Г. С. Сковороди неодноразово піднімалися в спогадах сучасників та учнів викладача. Серед них чільне місце посідає бібліографічний нарис та епістолярна спадщина М. Ковалинського – улюбленого учня, друга, послідовника поглядів Г. С. Сковороди. Наукові розробки та висновки стосовно педагогічної майстерності та філософських поглядів Г. С. Сковороди знайшли своє відображення в роботах В. Бонч-Бруєвича, П. Житецького, М. Костомарова, А. Ніженець, П. Пелеха, П. Попова, І. Срезневського, М. Сумцова та інших. З огляду на характеристики мови і стилю філософа, цікавими, на наш погляд, є наукові розвідки О. Білецького, О. Потєбні та інших. До спадщини мислителя, з огляду на проблему, звертались у своїй літературній творчості М. Коцюбинський, П. Тичина, І. Франко та інші.

Метою статті є спроба простежити шляхи формування лекторських умінь Г. С. Сковороди та їх реалізацію в його педагогічній спадщині.

Виклад основного матеріалу. Історичні розвідки свідчать, що Г.С. Сковорода був, безумовно, одним із найбільш глибоких та блискучих педагогів-просвітників свого часу, академічний педагогічний шлях якого був пов'язаний із Переяславським та Харківським колегіумами, а подальші наукові подорожі філософа забезпечили йому славу «українського Сократа» [1, с.117].

Серед умов, сприятливих для формування лекторської майстерності Г.С. Сковороди слід віднести Києво-Могилянську академію, колицу просвітництва свого часу, яка давала освіту, аналогічну університетам західної Європи, де з 1744 по 1750 рр. навчався філософ [2, с.271-272, 278]. Як свідчать дослідження, присвячені феномену Г. С. Сковороди, формуванню його лекторської майстерності сприяла наявність багатой бібліотеки Києво-Могилянської академії, де майбутній філософ і педагог знайомився з античною літературою із першоджерел; навчався вільно говорити й писати латинською мовою, частково грецькою, або, за його словами «еллінською»; перекладати Езопа, Ціцерона, Плутарха, Горація, Овідія та інших латиномовних письменників; познайомився з творами відомих українських риторів і філософів І. Галятовського, Г. Кожеського, Ф. Прокоповича та інших [2, с. 275, 278; 6, с. 229].

Загальновідомо, що курс риторики користувався неабияким попитом серед студентів середини XVIII століття, оскільки навчав мистецтву композиції урочистих промов, моральних проповідей, гомілій, надгробних слів за кращими античними та вітчизняними покажчиками цієї дисципліни, зокрема, за першим підручником з риторики І. Галятовського «Наука чи спосіб складання проповіді» [2, с.275]. Варто зазначити, що на формування просвітницьких ідей Г.С. Сковороди значний вплив мав Г. Кониський, викладач з курсу філософії, який своїми новаторськими для того часу підходами до читання курсу, безумовно, вплинув на філософські погляди своїх студентів. Усе ж уважаємо, що, незважаючи на те, що Г.С. Сковорода був педагогом і філософом за покликанням, значний вплив на нього зробили теоретичні настанови риторики та поетики в сприянні розвитку його лекторських здібностей. Підтвердженням цьому є й те, що сам поет викладав пізніше ці предмети. Хоча, за свідченнями дослідників

філософської творчості Г. С. Сковороди, його світоглядна позиція була позначена власним генієм мислителя і виявляла певну подібність до ідей Ж. Руссо, особливо пов'язаних із культом природи і критикою тогочасної цивілізації [2, с. 276, 278]. На наш погляд, вивчення давніх культур і античної спадщини відіграло значну роль у духовному зростанні Г. Сковороди, так і на формування його лекторської майстерності. Вагомим аргументом, з огляду на проблему, є його захоплення ораторським мистецтвом Катона: «...Катон веде розмову, відчуваючи себе головною персоною. Він говорить просто, проте твердо. Його мова дихає високими думками... І не ...зовнішніми устами повітря б'є, як у афінян, а серцем і грудьми говорить римлянин, вражаючи вістрям духу саме в душевну ціль і залишаючи в ній гостре відчуття, як бджолине жало» [10, с. 179].

Історичні розвідки свідчать, що виявлення лекторської майстерності у викладацькій діяльності Г. Сковороди найбільш чітко спостерігалась під час нетривалого викладання різноманітних навчальних дисциплін у Переяславському та Харківському колегіумах [3, с. 48-67; 6, с. 224]. Аналіз педагогічної діяльності просвітника в зазначений період висвітлює його істотні нововведення та авторські підходи до викладання «піїтики» та «добронравія» у вказаних закладах. Варто підкреслити, що Г.С. Сковорода став автором підручників із наук, які викладав: «Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной» та «Начальную дверь ко християнскому добронравію», які, на думку О. Білецького, мали цілком світський новаторський характер, що викликало різке невдоволення догматично налаштованого керівництва [6, с. 224; 7, с.357-370]. Дослідники історії Переяславського колегіуму В. Дем'янчук, В. Нікітіна та інші наголошують, що вже в цьому закладі виявились власні переконання і твердість характеру філософа, що цей період став етапом серйозних випробувань у творчому пошуку Г.С. Сковороди. Історико-педагогічні джерела свідчать, що саме в переяславський період філософ написав чимало літературних творів, в основному віршів, які відзначаються глибиною, оригінальністю думок і музичністю. Відомо, що після виходу «Рассуждений о поэзии» та відомих «Всякому городу нрав і права» єпископ поставив перед «єретиком» вимогу негайно відректись від особистих

перекохань, а за непокору звільнив Г.С. Сковороду з посади вчителя [8; с. 374 - 375]. Дослідники творчості Г. С. Сковороди відмічали, що від лекцій з пітики в Переяславському колегіумі (1753-1754 р.) віяло простором думки, духом новаторства, тому головним звинуваченням єпископа було саме самобутнє, авторське читання лекцій з поетики «несообразно прежнему старинному обычаю». Відомі й коментарі Г.С. Сковороди єпископу Никодиму Сребницькому щодо закидів керівництва Переяславського колегіуму в бік його методики: «Одна справа - пастирський жезл, інша справа – сопілка пастуха» [Багалій, с.59].

Як свідчать наукові розвідки про Г. С. Сковороду, у його педагогічній та просвітницькій діяльності в Харківському колегіумі переконливою виявилась його лекторська майстерність, а викладання курсу поетики для великої аудиторії, якій він міг передавати свої знання, переконання і судження про життєві основи прекрасного, було дійсним його покликанням [12, с. 40].

Слід зауважити, що, готуючись до викладання катехізису в додаткових класах при Харківському колегіумі, Г.С. Сковорода написав невеличкий курс своїх лекцій «Начальная дверь к христiанскому добронравiю», у яких торкався одвічних понять «щастя, світу, природи, вічності, бога». Але знову ж таки він пропонував учням своє розуміння природи (він трактував бога як натуру), а це не відповідало тому тлумаченню, яке давалось у підручнику з катехізису. Проте Г. С. Сковорода не йшов за підручником, він читав курс добродієвості за своїм «сковородинівським катехізисом», за згадками сучасників та студентів, він читав лекції про морально-етичні норми людського життя, які відрізнялися від офіційної феодально-церковної моралі, відповідно до власних морально-етичних і педагогічних принципів філософ розробив у підручнику «Начальная дверь ко христiанскому добронравiю» своє тлумачення десяти заповідей, підґрунтям якого були не церковні догми та обряди. «Сковородинівський катехізис» проголошував критичність розуму, піднесеність духу, гармонію людини з Божими заповідями. За словами Г. С. Сковороди, його «катехізис» призначався для молодого шляхетства Харківської губернії. Саме тому зміст і форма лекцій викликали занепокоєння начальства колегіуму, які вишукували «деякі неясності та сумніви у

виразах», що остаточно унеможливило офіційну викладацьку діяльність Г.Сковороди та спонукало його обрати для себе життя незалежного мандрівного вчителя, виконувати роль вітчизняного «мандрівного університету» [7, с.357-370; 12, с. 46].

Аналізуючи питання лекторської майстерності в поглядах Г.С. Сковороди, на нашу думку, слід звернути увагу на якості, які висував сам мислитель перед учителем, уважаючи уміння викладати цікаво, наочно, застосовувати вправи, роботу над книгою, володіти голосом, запорукою педагогічної майстерності. Серед особливих якостей педагога, Г.С. Сковорода називав ґрунтовне володіння предметом («Довго сам учись, якщо хочеш навчати інших») та уміння формувати атмосферу взаємоповаги та любові у взаємовідносинах між учителем і учнями[12, с. 49]: «Як їжа, так і наука не засвоюється, якщо вони нелюбимі або ж від нелюбимого» [7, с. 407]. На думку мислителя, ефективність та дієвість методів, які викладач використовує для навчально-виховного процесу, зокрема лекційного, залежить від «сродності до педагогічної праці»: «Якщо велика справа панувати над тілами, то ще більша – керувати душами» [11, с. 161]. За свідченнями В. Нікітіна, читаючи лекції, сам Г.С Сковорода враховував потреби життя, брав до уваги нахили, здібності студентів, виступав проти приниження учнів. Зі спогадів студентів Г.С. Сковороди дізнаємось, що він цінував такі методи навчання як лекція, розповідь, проте перевагу надавав бесіді, розмові, розповідям (як груповим, так і індивідуальним), повчанням, практичним та додатковим роботам, зокрема тим, які дозволяють робити аналіз помилок, їх виправлення.

Саме ці методи Г.С. Сковорода широко застосовував у своїй діяльності викладача Переяславського та Харківського колегіумів, приватному навчанні. Він досить критично ставився до схоластичних диспутів, які викликають у студентів головний біль, за його словами, обирав як альтернативу вільну розмову зі студентом, що дозволяє одночасно й вислуховувати його думку, й спрямовувати її.

До складників лекторської майстерності Г.С.Сковороди відносимо й розробку ним своєрідної методики читання корисних книжок, занотування

виписок з них. Основним тут було читання повільне, усвідомлене всупереч читанню «без міри, без розбору», пережите й засвоєне. Особливу увагу Г. Сковорода приділяв перекладу книжок рідною мовою, віршованим переказам прозових творів, бесідам з прочитаного.

Варто зауважити, що погляди самого Г. С. Сковорода щодо лекторської майстерності та мовленнєвої культури викладача простежувалися в дослідженнях О. Потебні, який відзначав його уважне ставлення до мови, до народної творчості, називаючи мислителя «знаменитою людиною України». О. Потебня наголошував, що Г. Сковорода висунув думку про образотворчу функцію мови. Слід додати, що в подальшій розробці самого О. Потебні ця ідея сприяла подальшому вивченню мовних явищ [4, с.216]. Інші дослідники зазначали, що як і в кожному явищі природи чи суспільства, так і в мові Г. Сковорода розрізняв матерію і форму, явище і сутність, також вбачав можливість розбіжності між думкою та її словесним вираженням за рахунок маскуванню суті, тому застерігав не покладатися на «словесне павутиння» [4, с.216; 5, с.13]. Показово, що саме в неспівпаданні мови та мислення, а звідси – у можливості висловлювати одну й ту саму думку в різній словесній формі і за допомогою різних образотворчих засобів, Г. Сковорода вбачав одну з причин виникнення притч, прислів'їв, приказок та образів [4, с.216].

Слід зауважити, що Г.Сковорода був переконаний у важливій ролі слова як засобу спілкування з учнями в процесі навчання та виховання. Показово, що до своїх уже дорослих улюбленців М.Ковалинського та В. Томари педагог у своїх листах звертався: «найжаданіший друже», «мій скарбе», «найблагородніший», «моя радість», «найдорожча моя істото» та інше.

Багато дослідників його мовнолінгвістичної манери наголошували, що слово Г.Сковорода було неповторним, своєрідним, містило в собі строкату суміш української, російської, церковнослов'янської та іншомовної лексики. Проте, як підкреслювали дослідники, філософ, викладач, співрозмовник – він шукав передусім чіткості, точності й логічності у відтворенні й розумінні своїх сентенцій, повчань, настанов.

Слід зауважити, що таким же чином Г. Сковорода ставиться й до вибору мовних засобів у епістолярній спадщині. Переконливими тут є листи до свого улюбленого учня М. І. Ковалинського. Так, характеризуючи той чи інший морально-етичний принцип, мислитель часто обрамляє його в авторський афоризм: «І безглуздя було б терпіти те, чого можна уникнути», «Адже сміх – рідкісний брат радості» тощо. У прагненні підвести М. Ковалинського до самопізнання, збудити в ньому моральне почуття, педагог наголошує: «Збери свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Копай всередині себе колодязь тієї води, яка зросить і твій дім і сусідські. Всередині тебе є та основа, яку Плутарх називає джерелом спокою: намагайся це джерело очистити, черпаючи не з свинячих калюж, а з священних книг святих людей...» [1, с. 309-310].

Як показав аналіз наукових розвідок, присвячених мовленнєвій майстерності Г. Сковороди, певною перешкодою до досконалості літературної мови мислителя було панування церковнослов'янщини в стінах Києво-Могилянської академії, а також, за визначенням О. Білецького в нарисі «Г. С. Сковорода», неспроможність тодішньої української народної мови висловлювати абстрактні поняття та відсутність у Г. Сковороди попередників у цьому питанні [6, с. 228-229]. За спостереженням О. Білецького, мова Сковороди стає простішою і зрозумілішою тоді, коли він переходить від абстрактних міркувань до сатиричного викриття вад тогочасного суспільства [6, с. 229].

На користь лекторської майстерності Г. Сковороди виступають свідчення сучасників педагога про його чудові якості співрозмовника, майстра бесід на різноманітні теми, який блискуче володів умінням переконувати, демонструючи зразки логічного мислення. Підґрунтям цього, на наш погляд, є розуміння філософом самої суті будь-якої розмови. «Розмова є сповіщенням думок і своєрідним взаємним поцілунком сердець; сіллю і світлом компаній, спілкою вдосконалення» [10, с. 394]. Він наголошував, що слово дуже подібне до природи, бо, як неможливо виростити плодоносний сад без садженців, так і думки в душу людини не можна передати без допомоги накресленого або вимовленого слова. Г. Сковорода вбачав у слові велику силу й значущість, акцентуючи, що слово –

незначне відповідно до руху повітря впродовж його мовлення, проте міцне, тверде й вагоме за силою внутрішнього духу.

Роблячи спробу розкрити особистісні якості Г. Сковороди, як компоненти образу педагога-ритора, слід зазначити що дослідники відзначали оптимізм, притаманний педагогу: «завжди веселий, бадьорий, рухливий, словоохочий»[1, с. 113]. За свідченнями О. Потебні, Г. Сковорода не «сумний аскет, який щохвилини згадує про годину смерті і при цьому отруєє собі життя», а філософ-життєлюб, який вчив, що жити – значить бути веселим та кмітливим [4, с.219].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У статті було зроблено спробу проаналізувати лекторський аспект викладацької діяльності видатного педагога-просвітника, філософа Г. С. Сковороди одного із найяскравіших представників лекторської майстерності у вітчизняній педагогічній думці.

Насамкінець можемо зазначити, що видатні лекторські навички Г. С. Сковороди були обумовлені: фундаментальною науковою ерудицією, високим рівнем загальної культури, чудовим знанням художньої літератури та філософії; витонченим естетизмом та філософським генієм; пошуком натхнення від чарівної природи та постійним прагненням до взаємодії із простим народом; «сродністю» до педагогічної діяльності в поєднанні із великою ґрунтовною методичною роботою над підготовкою лекційних курсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демков М. П. Старые и новые педагоги, их жизнь, мысли и труды / М. П. Демков, А. Д. Ступин. – М., 1912. – 184 с.
2. Київська Академія – місце формування Сковороди: зб. наук. праць / наук. ред. В. Нічик. - Київ: Наукова думка, 1992. - 320 с.
3. Багалій Д. Григорій Савич Сковорода. Українській мандрівний філософ / Багалій Д. – Х., 1926. – 98 с.
4. Потебня і Г. Сковорода: зб. наук. праць / наук. ред. В. Нічик. - Київ: Наукова думка, 1992. - 320 с.

5. Памяти Потебни: сб. Харьк. инст.- филол. о-ва / М. Халанский. – Х., 1892. – 19 с.
6. Академік О. Білецький про Г. С. Сковороду: зб. наук. праць / наук. ред. В. Нічик. – Київ: Наукова думка, 1992. – 320 с.
7. Білецький О. Г. С. Сковорода //Зібрані праці: у 5 т. / О. Білецький. – К., 1965 – . – Т. 1: Г. С. Сковорода, 1965. – 420 с.
8. З історії заснування Переяславського колегіуму: зб. наук. праць / наук. ред. В. Нічик. - Київ: Наукова думка, 1992. – 320 с.